

Lázár Katalin: Mozgásos ügyességi és erőjátékok felhasználása az óvodában 1.

A mozgásos játékok tömbjének bemutatása már megkezdődött, az ide tartozó négy típuscsoport közül megismerkedtünk az ölbeli gyermek játékaival. A játékok hat tömbje közül a mozgásos játékoké a legnagyobb, és ennek a tömbnek a legnagyobb típuscsoportját a mozgásos ügyességi és erőjátékok alkotják. Ez világosan mutatja, hogy a különféle mozgásformáknak milyen nagy jelentősége volt a hagyományos közösségekben.

A mozgásos játékok itt tárgyalt részében a központi elem, a játékmag valamely mozdulat, mozgás elvégzéséhez szükséges ügyesség vagy erő, gyakran mindkettő egyszerre. Történtek kísérletek a kettő elválasztására, ám ezek sikertelenek maradtak: legfőljebb annyi állapítható meg, hogy az ide tartozó típusok egy részéhez inkább erő, más részéhez inkább ügyesség szükséges. Az óvodában nyilvánvalóan az utóbbiakat érdemes elsősorban felhasználni.

A típuscsoport játékeinak egy részében az erő játssza a főszerepet:¹ ezeket inkább az iskolában érdemes tanítani, akár testnevelés-órák anyagaként is felhasználhatók.² Egyénileg és csapatban játszott játékokat is találunk, de ezeket nem lehet szétválasztani: vannak olyan játéktípusok, amelyekben altípusképző elem, hogy egyénileg vagy csapatokban játsszák, és a körülményektől, játszótársak jelenlététől vagy hiányától függ, hogy melyik változat kerül elő. Ennek a típuscsoportnak a játéakai az óvodában is igen jól használhatók a mozgáskultúra fejlesztésére.

Az itt található játékok egy része közel áll az ölbeli gyermek játéakaihoz: a hintázást pl. már a két-három éves kicsik is kedvelik, de a nagyobbak (óvodások, sőt iskolások) is. Más részük különféle ügyességeket, illetve fürgeséget fejleszt. Semmiképpen ne próbáljuk a gyerekek mozgásigényét parancsszóval megszüntetni, futkározás helyett sétálgatásra szoktatni őket: ez egyenesen vezet a mozgásszegény életmód megkedveléséhez, ahhoz, hogy az eredetileg nagy mozgásigényű gyerekekből nehezen mozduló, állandóan csak ülő felnőttek legyenek különféle mozgásszervi betegségekkel. Ez persze mindenképpen kialakulhat, de legalább mi dolgozzunk ellene, ne segítsünk benne.

Hordozó

A játék bizonyos szempontból hasonló ahhoz, amit az ölbeli játékok között Háton vivő címmel mutattunk be, de határozott különbségeket is mutat. Itt nem egy felnőtt viszi körbe a kicsit a hátán, hanem ketten összefogják a kezüket, arra ráültetnek egy harmadikat, és úgy viszik.

Közben különféle szövegeket is mondanak, amelyek közül a leggyakoribb a Gólya viszi a fiát kezdetű változat. Ennek többnyire dallama is van, de számos változatot dallam nélkül, csak szöveggel mondanak. Sajnálatos módon ebből a játékból gyűjteményünkben erdélyi

¹ Ide tartozik a cigánykerekezés, a bukfencezés, fejenállás, kézenállás, sötörés, kötélhúzás, láncszakító (Adj, király, katonát), bakugrás, hosszú bakugrás, lovasháború (lerántják egymást a lóról, vagyis a másik gyerek hátáról) stb.

² Itt kívánok megemlékezni Hajdu Gyuláról, aki testnevelő tanárként a népi játékok elkötelezett gyűjtője, oktatója és terjesztője volt, s akitől magam is tanultam az első „sport jellegű” népi játékokat pályám kezdetén. Az általa létrehozott típuscsoport kezdetben a típusrendben is szerepelt, de mára megszűnt, mert az általa sportszerűeknek nevezett, később (a „sportszerű” szó speciális jelentése miatt) sport jellegűeknek átnevezett játékok nem voltak elválaszthatók az eszközös ügyességi és a labdajátékoktól. Ez azonban nem változtat azon, hogy a bottal játszott csülközés, bigézés és gúlázás éppúgy használható volna a testnevelés-órákon, mint a labdával játszott kanászos, tekézés, görcölés és métázás. Szintén Hajdu Gyula írt egy tanulmányt arról, hogy a métázás hogyan került Mátyás király udvarából – ahol a főurak üzték – a falvakba, én pedig azt szoktam emlegetni, hogy ha Mátyás király főurainak jó volt ez a játék, akkor talán nem volna megvetendő a mai 12-15 éves iskolások számára sem.

változat mindössze egy található Gazda Klára esztelneki kötetéből, amelynek nincsen sem dallama, sem szövege.

Talicskázás

Ez a játék fiúk játéka: erőt igényel és azt fejleszti, ennek ellenére úgy vélem, óvodában is játszható, persze a kisebbek rövidebben, a nagyobbak, erősebbek hosszabban is tudják játszani. Munkafolyamatot idéz: egyik gyerek négykézlábra áll, a másik felemeli az ő két lábát, s így elkezdi tolni előre. Akit tolnak, az a két kezén „lépked”, a másik pedig úgy tolja őt, mint a talicskát: innen a játék neve. Szöveg, dallam jellemzően nem tartozik hozzá.

Hintázás ülőhintán

Mint az előzőekben már említettük, az ülőhintán való hintázást már a két-három éves kicsik is kedvelik, de a nagyobbak (óvodások, sőt iskolások) is. Régebben az apa, nagypapa egy deszkát kötéllel erősített egy fa ágára a kertben, azon hintáztak: ma már a játszótéren láncra kötött hintát találnak a gyerekek. Ha több gyereknek egyszerre jut eszébe, hogy hintázni akar, akkor veszekedés, verekedés helyett jobb a hintázás közben énekelt dallal kimérni, hogy ki mennyi ideig hintázhat, s aztán átadja a hintát a következő gyerekeknek: ha nem volt még elég neki, legföljebb újra beáll a sor végére.

kotta: Egy üveg alma
kotta: Egy ágyomnak egy ládája
kotta: Lyányka, madárka

Más szövegek, dallamok is találhatók Seres András, Veress Ilona, Gazda Klára könyveiben. A rövidebbeket nyilván többször is elénekelhették, mielőtt átadták a hintát a következőnek.

Ha valaki arra kíváncsi, hogy ugyan mit tanulhatnak ebből a játékból a gyerekek, egyrészt föl lehet világosítani arról, hogy a gyerekeknek nem tilos olyasmit tanítani, amit szeretnek, amitől jól érzik magukat. Másrészt az orra alá lehet dugni a kottákat, hogy lássák, milyen hosszú dalokat, szövegeket tud a gyerek pillanatok alatt megtanulni a mozgás élményének hatására. Sose felejtjük el, hogy a kicsik agya olyan, mint a szivacs: a hosszú szövegeket, dallamokat sokkal könnyebben tanulják meg, mint mi, különösen akkor, ha mozgásélmény is társul hozzá. S ha egy-egy szót vagy hangot másképp énekelnek, az nem baj, nem kell kijavítani: így keletkeztek a változatok a hagyományos közösségekben.

Libikókázás

Ez is a hintázás egy fajtája: itt nem félkör alakban lengenek ide-oda, hanem függőlegesen mozognak föl-le. A libikókát id. Pieter Brueghel 1560-ban készült Gyermejjátékok című festményén is megtaláljuk: két felnőtt nőalak egy tuskóra támasztott hosszú deszka két végén állva libikókázik. Ez utóbbi forma máig elterjedt, bár inkább a deszka két végén ülve történik, de állva libikókázásra is található adat. A játszótérekben libikóka is található, amit közepén támasztanak alá, két végét kiképzik úgy, hogy ülésre alkalmas legyen, még kapaszkodót is tesznek rá: ez mutatja, hogy igen népszerű játékról van szó. A változatok csekély száma nem a népszerűség hiányának, hanem a gyűjtés hiányosságának tudható be. A játékhoz jellemzően nem tartozik sem dallam, sem szöveg.

Forgás egyedül

A gyerekek nagyon szeretnek maguk körül pörögni. A fiúk egyszerűen azért, mert a szédülést kedvelik: a kicsiket még nem kell attól féltetni, hogy elesnek, mert sokkal kisebbet esnek, mint egy felnőtt, és jóval kisebb súlyúak is. Persze ne betonon, aszfalton forogjanak, mert ott azért fájhat az elesés, hanem fűvön. A kislányok, ha szoknyát hordanak, mégpedig megfelelő hosszúságú bő szoknyát, azt is élvezik, ahogy szoknyájuk kiterül. A végén le is guggolhatnak, akkor a szoknya az alá szoruló levegőtől felpúposodik.

Ebből a játékból a MTA BTK Zenetudományi Intézet gyűjteményében összesen is csak 17 változat található, köztük mindössze két erdélyi adat szerepel. Az egyiknek sem dallama, sem szövege nincsen, a másiknak a szövegét itt közöljük. Kiss Áron szerint „danolva” játsszák, de a dallamot a gyűjtő nem jegyezte föl.

Ángyomasszony kását főzött
Tejbe', vajba', vassfazékba',
Ilyen a fedője!

Sepsiszentgyörgy (Háromszék)

Kiss Áron: Magyar gyermekjáték-gyűjtemény

Budapest, 1891. 69. l.

Verespecsenye

Igen elterjedt, népszerű játék, amit kicsik is játszhatnak nagyobbakkal vagy egymással. Ügyességi próba, a gyors reagálást, a figyelem összpontosítását fejleszti. Ketten játsszák. Az egyik játész két tenyerét fölfelé tartja, a másik ráteszi a két kezét tenyérrel lefelé. Akinek alul van a keze, az kirántja az egyik kezét, és gyorsan rácsap a másik játész valamelyik kezére. A másik igyekszik elrántani a kezét. Ha sikerül neki, akkor ő teszi alulra a kezét, s a következőben ő lesz az ütő. Ha az ütő meg tudja ütni a másik játész keze fejét, akkor ő marad az ütő. Az ügyetlenebb játész keze kipirosodik a sok ütéstől: innen a játék típusneve és a hagyományban használt nevek (verespecsenye, pecsenyésdi, piros kesztyű, piros pacs, piros papucs, piros pecsenye, üss rá, ütípacs, vörös pacs) egyaránt. Dallama, szövege nincsen.

Szobros játék

Ez a játék az utánzások és szerepjátéások közé tartozik. A gyerekek kiválasztanak valakit szobrásznak: az óvónéni segíthet a kiválasztásban, de ne ő legyen a szobrász, legalábbis ne az első. A többi játész fölvesz valamilyen pózt. A szobrász mondja meg, milyen legyen: szép, csúnya, kevély, balettos, mulatságos vagy más. Mozdulatlanul ülnek, a szobrász végignézi őket, és kiválasztja azt, amelyik a legjobban sikerült. Itt a póz és a szerepjátész a lényeg: a gyerekek azt „játsszák el”, hogy elképzelésük szerint milyen a szép, csúnya stb., s a szobor szerepét játsszák el, vagyis mozdulatlanul állnak vagy ülnek. A játékhoz dallam, szöveg jellemzően nem kapcsolódik, legfőljebb a szobrász mond annyit valakinek, hogy „Te vagy a legszebb”, illetve a szobrok utasítást kapnak vagy megkérdezik, hogy szépet vagy csúnyát csináljanak.

Vesszőparipázás

A játék ugyanúgy az utánzások, szerepjátéások közé tartozik, mint a szobros játék. A vesszőparipázó összevethető a boszorkánnyal, aki seprűjén a levegőben „lovagol”. A játész gyerek a földön marad, egyénileg játssza el egy lovas szerepét. Fog egy botot, vesszőt, napraforgó szárát vagy bármi hasonlót. Lovaglólés-szerűen átveti rajta a lábát, de nem ül,

hanem áll, lába között a vesszővel. Az a paripa, s a játészó elindul, szalad, ugrál, mintha a ló vágtatna, ugrálna alatta. Egy adat szerint motorost játsszanak ugyanígy, csak annyi a különbség, hogy nyihogás helyett a motor berregését utánózzák. Egyes változatok szerint több vesszőparipás versenyzett is. A játékhoz dallam, szöveg jellemzően nem kapcsolódik.

Hajtó

Dallam kötött szöveg nélküli szerepjátészó-utánzó játék ez is. Legalább ketten kellenek hozzá: egyikük játssza a ló, a másik a lovat hajtó ember szerepét. Ha többen vannak, több ló lesz. A „lovak” egy madzagot megfognak vagy a vállukra, derekukra kötik, a hajtó annál fogva hajtja őket, s közben mondja a felnőttektől hallott szavakat, amelyeket ők a lovak hajtása közben mondanak. A lovak szaladnak, ugrálnak, nyihognak (a hajtó persze fut utánuk).

Szánkózás

Ebben a játékban szerepel ugyan eszköz (éppúgy, mint az ülőhintán való hintázásban, a libikókázásban vagy a vesszőparipázásban), de azokhoz hasonlóan a központi elem nem az eszköz sorsa, hanem a mozgás, itt az előre haladás. A szánkók különféle formájúak lehetnek: régen egyszerű deszkalapra ülve csúsztak le a lejtőn, később az iskolatáska is betölthette ezt a szerepet. Van nagyobb szán is, amit a felnőttek húznak, úgy szánkáztatják a gyerekeket, unokákat, vagy a gyerekek beleülnek, és a nagyobb legények húzzák, tolják őket.

Sima futás

A „sima” ez esetben annyit jelent, hogy a gyerekek egyszerűen csak futnak, más elem nem járul a játékhoz. A futáson alapuló más játékok inkább nagyobbaknak valók: a kigyózó futásban egymással összekapaszkodva láncban kell futni, az ostorcsapó ugyanez a játék kibővíve azzal, hogy a lánc eleje hirtelen éleset kanyarodik, mire a vége kicsapódik. Az együtt futás a mozgás olyan mértékű összehangolását igényli, ami talán nem való még az óvodásoknak.

A sima futás közben gyakran előfordul valamilyen rövidebb szöveg. Vannak dallamos változatok is, de a gyűjteményben található erdélyi adatok egyikének sincs dallama, ezeket futás közben kiabálják a gyerekek.

Fussunk, hogy lobogjon a hajunk!

Mezőfele (Maros-Torda)

Veress Ilona: Mezőcsávási gyermekfolklór

Bukarest, 2002. 151.

Versenyfutás – árus játék

A versenyfutásban már komoly szerepet játszik a szabályok betartása, így elsősorban a nagyobbaknak, inkább iskolásoknak való, de talán a nagy óvodások is tudják már játszani.

A versenyfutás szempontja, hogy ki ér előbb egy adott helyre. Itt a versenyfutás úgy történik, hogy a gyerekek körbeállnak, és kiválasztanak egyet, aki a kör körül jár. Megáll valaki mögött, vele beszélget: az „árus játék” azt jelenti, hogy ez a párbeszéd az árus és a vevő közti párbeszédre, alkudozásra emlékeztet, de itt nincs valódi alkudozás, a szöveg kötött. A végén egyik jobbra, másik balra fut körbe: aki előbb visszaér az üres helyre, az beáll, a másik lesz a következő körüljáró. A gyorsaság jelentősége a fogócskák felé közelít, de itt nem

megfogni kell a másikat, hanem nála hamarabb visszaérni az adott helyre. A kör számos játéktípus térformája: itt a versenyfutás terét határozza meg.

Hogy a kakas? – Három garas.

Hát a tyúk? – Az is úgy.

Hát a legény? – Egy pár lepény.

Hát a leány? – Egy zsák csalán.

Gerendkeresztúr (Torda-Aranyos)

Kiss Áron: Magyar gyermekjáték-gyűjtemény

Budapest, 1891. 132. l.

Hogy a kakas? – Három garas.

Hát a tyúk? – Az is úgy.

Adja lennébb! – Nem adom,

Inkább körülszaladom.³

Galambod (Maros-Torda)

Veress Ilona: Mezőcsávási gyermekfolklor

Bukarest, 2002. 1417.

Hogy a posztó, komámasszony?

Egy pénz, két futás,

Három kenyérdagasztás.

Esztelnek (Háromszék)

Gazda Klára: Gyermekvilág Esztelneken

Bukarest, 1980. 584.

Hogy adja csuprát?

Egy tetűért, egy bolháért,

S a nagyapám szakálláért.

Kásonaltíz (Csík)

Sebestyén Dobó Klára: Én elmenyek kicsi búval

Bukarest – Kolozsvár, 2001.

³ A közlésben a szöveg elé került a János úr készül kezdetű dal, amire jellemzően kapus-hidas játékot játszanak, mégpedig leánykérő játékmóddal. Ezt a részt itt nem idézzük.